

Źródła w badaniach naukowych historii edukacji, pod. red. Władysławy Szulakiewicz, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2003, ss. 241

Wychodząc naprzeciw podstawowym dylematom każdego historyka – w jaki sposób dokonywać przenoszenia przeszłości w czasy teraźniejsze – wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika wydało interesującą pozycję adresowaną do wszystkich badaczy historii wychowania. Publikacja pod redakcją Władysławy Szulakiewicz jest zbiorem 11 artykułów napisanych przez pracowników naukowych Katedr i Zakładów Historii Wychowania z siedmiu polskich wyższych uczelni. Czytając poszczególne teksty czytelnik uczestniczy w refleksji teoretycznej nad rodzajami źródeł wykorzystywanych w badaniach historii wychowania, a także ich wartością poznawczą.

Praca została podzielona na dwie części. Otwiera je wstęp, kończą krótkie noty o autorach. Część pierwsza, zatytułowana „Źródła, ich rodzaje i wartość poznawcza”, zawiera siedem opracowań, które ukazują nam różnorodne źródła, próby ich klasyfikacji oraz podejmują kwestię wartości poznawczej poszczególnych archiwaliów.

Przegląd otwiera artykuł Jerzego Kochanowicza, jezuita, który podejmuje problematykę źródeł do dziejów oświaty jezuickiej okresu staropolskiego. Jest to okres obejmujący lata od 1564 roku, czyli momentu przybycia jezuitów do Polski, do 1773 roku, czyli chwili kasaty zakonu. Autor wskazuje szerokie spektrum źródeł począwszy od wydawnictw zwartych, które ukazały się w latach 1933-2003, do licznych archiwaliów. Listę kilkudziesięciu opracowań na temat wybranych aspektów szkolnictwa jezuickiego otwiera fundamentalne dzieło S. Bednarskiego z 1933 roku. Dalej J. Kochanowicz wymienia źródła, do których należy sięgnąć w celu poznania ideologii zakonu. Zawiera je zbiór *Institutum Societatis Iesu*, wydany w latach 1892-1893. Dzieje oświaty jezuickiej można odtwarzać w oparciu o dokumenty, materiały i informacje z całego świata o członkach zakonu i ich zajęciach, zgromadzone w centralnym archiwum zakonu, czyli Archiwum Rzymskim Towarzystwa Jezusowego (ARSI).

Ważnym źródłem do dziejów oświaty jezuickiej są źródła prezentujące losy poszczególnych

kolegów jezuickich. Dzieje ich dokumentują akta kongregacji, fundacje, ordynacje, memoriały, zbiory norm czyli *Consuetudines*, rezygnacje, diariusze, sprawozdania roczne tzw. *Litterae annuae*, historie domów oraz lustracje.

Niezależnie od wymienionych wyżej źródeł, uporządkowanych, zebranych i opracowanych, istnieje, zdaniem Autora, do zbadania jeszcze rozległa dziedzina życia codziennego w szkołach jezuickich. Przedmiotem naukowej eksploracji powinny stać się katalogi szkolne, pamiętniki, programy nauczania, podręczniki szkolne, wykłady nauczycieli i szereg innych jeszcze dokumentów, które tworzyło codzienne życie szkolne. Są one rozproszone w różnych bibliotekach i czekają na gruntowne przebadanie.

Andrzej Meissner w obszernym opracowaniu ukazuje różne aspekty źródeł drukowanych do dziejów oświaty w Galicji. Autor traktuje materiały archiwalne i źródła drukowane jako bazę źródłową, skupiając w niniejszym opracowaniu całą uwagę na źródłach drukowanych. Można do nich zaliczyć źródła normatywne: dzienniki ustaw, plany i programy nauczania, instrukcje, regulaminy itp., a także materiały statystyczne, wydane przez różnorodne placówki społeczne, takie jak np. Centralną Komisję Statystyczną, Dyрекcję Statystyki Administracyjnej czy Miejskie Biura Statystyczne we Lwowie i Krakowie. Z materiałami statystycznymi korespondują tzw. schematyzmy, mające charakter roczników statystyczno-personalnych. Badacz dziejów oświaty nie może pominąć tzw. źródeł narracyjnych, do których zaliczamy kroniki, roczniki, wspomnienia, dzienniki, szkolne sprawozdania, podręczniki, opracowania metodyczne, czasopisma, dzieła pedagogiczne, projekty reform itp. Szczególnie cenne dla historyka są sprawozdania szkolne, zarówno o charakterze bibliograficznym, jak i analitycznym.

Zdaniem A. Meissnera powyższa lista źródeł powinna zostać uzupełniona takimi wydawnictwami jak: poradniki dla rodziców, kalendarze, samuczki, pamiętniki (ogłoszone drukiem), różnego rodzaju jednodniówki, odczyty oraz katalo-

gi. Wiele informacji istotnych dla historyka wychowania zawartych jest dziełach literackich.

W trzecim szkicu autor, Krzysztof Jakubiak, przedstawia podobnie jak A. Meissner, źródła drukowane, ale ukierunkowane na wychowanie w rodzinie polskiej XIX i początków XX w.

Autor dokonuje szerokiego przeglądu źródeł pisanych, dotyczących wychowania i edukacji domowej w Polsce do 1939 roku. Wskazując istniejące bogactwo źródeł, dokonuje ogólnej charakterystyki tylko nielicznych gatunków źródeł drukowanych i rękopiśmienniczych. K. Jakubiak ukazuje przede wszystkim literaturę pedagogiczną o charakterze poradnikowym oraz czasopiśmiennictwo rodzinne i kobiece. Równocześnie zwraca uwagę na istniejące jeszcze obszary wymagające kwerendy, która przybliży życie, wychowanie i nauczanie w rodzinach polskich w XIX i początkach XX wieku. Są to głównie materiały ikonograficzne i cała bogata XIX-wieczna epistolografia.

Zdaniem Autora cennym źródłem dla historyka oświaty są akty normatywne, materiały z kongresów i zjazdów nauczycielskich, stowarzyszeń rodzicielskich, monografie szkół i roczne sprawozdania z pracy szkół.

K. Jakubiak zauważa, iż na terenach polskich znajdujących się pod zaborami, wychodziły liczne pisma o charakterze rodzinnym, bowiem w odrodzeniu rodziny i znaczącej w niej roli kobiety, widziano drogę do odrodzenia narodowego. W sferze odradzania polskiej rodziny znaczący udział ma publicystyka z kręgu tzw. pedagogiki katolickiej oraz organizacji rodzicielskich. Wszystkie te wydawnictwa niewątpliwie przyczyniały się do stopniowego podnoszenia wśród rodziców kultury pedagogicznej.

Obok w/w źródeł, problematykę rodziny i szkoły poruszały periodyki stricte pedagogiczne, chociażby takie, jak: „Chowanna”, „Oświata i Wychowanie”, „Przegląd Pedagogiczny”, „Praca Szkolna” i inne.

Kolejny materiał opracowany przez Władysławę Szulakiewicz jest zwróceniem uwagi badaczy dziejów oświaty na podręczniki historii wychowania, które Autorka za J. Topolskim, kwalifikuje i zalicza do źródeł historycznych adresowanych. Będąc jednocześnie nośnikiem pamięci historycznej, pozwalają one jasno odczytać zarówno autora, jak i adresata. Szkic zamyka wykaz podręczników historii wychowania wydanych

w Polsce od początku XX wieku i stosowanych przez różne instytucje kształcenia. Zawiera on 42 tytuły, począwszy od wydanej w 1901 r. w Drohobyczu *Historii pedagogii dla użytku seminariów nauczycielskich i nauki prywatnej* F. Majchrowicza, po K. Mrozowskiej *Zarys dziejów wychowania w Polsce od XI do XX wieku*, wydane go w Krakowie w 2002 roku. Wśród nich oczywiście znajdują się fundamentalne dzieła S. Kota, S. Wołoszyna, R. Wroczyńskiego czy Ł. Kurdybacy.

Iwonna Michalska w swoim artykule zatytułowanym „Wybrane problemy metodologiczne wykorzystywania prasy jako źródła w badaniach historii wychowania” zauważa, iż prasa, będąc ważnym elementem życia społecznego, została uznana jako źródło do badania przeszłości dopiero po zakończeniu II wojny światowej. Autorka definiując prasę jako ogół wydawnictw drukowanych periodycznie i publicznie rozpowszechnianych, jednocześnie konstatuje, iż prasa, mając ponad 150-letnią tradycję, dostarcza badaczom dziejów bogactwo faktów, zdarzeń, opinii, poglądów na tematy z wszystkich dziedzin życia człowieka. Zauważa również, iż w przeciągu wskazanego okresu czasu, pojawiło się na rynku ok. 1150 tytułów, w tym 300 o charakterze ogólnopedagogicznym. Mając na uwadze cele i zadania prasy można wnioskować, że ma ona znaczący udział w kreowaniu rzeczywistości politycznej, społecznej, kulturowej, oświatowo-wychowawczej, obronnej itp.

Grzegorz Michalski poświęcił swój artykuł badaniom historyczno-pedagogicznym stowarzyszeń funkcjonujących w rzeczywistości edukacyjnej. Efektem podejmowanych badań jest pogłębiona i rozszerzona wiedza o przeszłości. Wobec faktu wpisywania się różnorodnych stowarzyszeń w strukturę państwa, są one wartościowym źródłem dla historyka wychowania. Zdaniem Autora tekstu, główną bazą źródłową działalności stowarzyszeń winny stać się źródła archiwalne, drukowane i wywołane. Miejscem poszukiwań źródeł archiwalnych będzie głównie Archiwum Akt Dawnych lub Archiwum Akt Nowych. Źródłami drukowanymi będą przede wszystkim wydawnictwa poszczególnych stowarzyszeń, publikacje o charakterze osobistym działaczy, członków lub innych osób mających kontakt ze stowarzyszeniami oraz źródła poboczne, uzupełniające. Źródłami wywołanymi będą głównie informacje zebrane w wyniku rozpisywania ankiet, przeprowadzania wywiadów itp.

Ostatni tekst w tej części dotyczy problemu wykorzystania źródeł w badaniach historii wychowania dziejów najnowszych. Jego autor Wiesław Jamrożek zauważa, że czasy współczesne dostarczają badaczom bogactwo materiału źródłowego. Z jednej strony są to materiały medialne, z drugiej zaś są nimi źródła archiwalne. Tych drugich będziemy szukać w Archiwum Akt Nowych z b. Archiwum KC PZPR, w placówkach Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych, Archiwum Polskiej Akademii Nauk czy Archiwum Zakładu Historii Ruchu Ludowego. Ponadto Autor słusznie zauważa, iż w efekcie przemian politycznych w Europie, otwarły się dla badaczy najnowszych dziejów wychowania archiwa naszych wschodnich sąsiadów. Chodzi tu głównie o archiwa wileńskie i lwowskie.

Druga część omawianej pracy zatytułowana „Źródła w praktyce badawczej”, zawiera cztery artykuły. Ukazują one czytelnikowi praktyczną stronę działalności badawczej.

Artykuł pierwszy, pióra Kazimierza Szmyda, ukazuje specyfikę badań nad edukacją Galicji doby autonomicznej. Autor po przedstawieniu zarysu metodologicznego badań, wprowadza czytelnika w świat zasobów archiwalnych Lwowa. Tym samym jest doskonałym uzupełnieniem artykułu W. Jamrożka. K. Szmyd zalicza zatem do głównych źródeł Lwowa: Kroniki Uniwersytetu Lwowskiego, Kroniki Uniwersytetu Jana Kazimierza, roczniki Składu Uniwersyteckiego, zespoły dokumentów Naukowej Biblioteki Lwowskiego Narodowego Uniwersytetu im. J. Franki oraz Biblioteki Narodowej im. Stefanyka. Dopelnieniem powyższej bazy źródłowej dotyczącej Galicji będą dokumenty znajdujące się w archiwach polskich, głównie „Ossolineum” we Wrocławiu i Biblioteki Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie.

Autor słusznie zauważa, że istnieje pilna potrzeba tworzenia wyczerpujących monografii dotyczących stosunków między narodem ukraińskim i polskim, chociażby w aspekcie rozwijającej się edukacji międzykulturowej.

Pozostając w tym samym obszarze problemowym, Stefania Walasek w następnym artykule przedstawia własne badania nad oświatą Guberni Wileńskiej i Wileńskiego Okręgu Szkolnego. To właśnie bogactwo dokumentów znajdujących się w Państwowym Litewskim Archiwum w Wilnie pozwala na przybliżenie problematyki szkolnic-

stwa na wschodnich terenach w czasach tworzenia się i rozwoju II Rzeczypospolitej.

Kolejny tekst autorstwa Barbary Jędrzychowskiej pt.: „Z doświadczeń badawczych historyka oświaty na Wschodzie”, dotyczy praktyki badawczej w odniesieniu do obszaru XIX-wiecznych Kresów, a dokładniej ziem litewsko-białoruskich wchodzących w skład Wileńskiego Okręgu Naukowego oraz Syberii. Autorka w sposób niezwykle realistyczny odsłania kulisy i mechanizmy pracy placówek archiwalnych na Litwie, Białorusi i Rosji, wskazując jednocześnie na bogactwo źródeł znajdujących się w Wilnie i S.Petersburgu. Przyjęcie wskazówek i rad B.Jędrzychowskiej pozwoli wszystkim, którzy pragną ulokować swój temat badawczy na w/w obszarze, na przemyślane poruszanie się w świecie, w którym „zdrowy rozsądek” przegrywa często z mentalnością lokalnych urzędników bibliotek i archiwów.

Dodatkowym walorem tekstu B. Jędrzychowskiej jest używanie oryginalnego, rosyjskiego nazewnictwa. Tylko w jednym wyrazie: „putiewodiel” (s. 224, 6 wiersz od dołu), nastąpiło drobne przeliterowanie: zamiast „y” winno być „u” (w j. ros).

Książkę zamyka artykuł Władysławy Szulakiewicz na temat źródeł mieszczących się w Archiwach Polskiej Akademii Nauk. Autorka wymienia reprezentantów nauk, których spuścizny możemy znaleźć w Archiwach PAN w Warszawie, Krakowie, Poznaniu i Katowicach. Prócz wskazanych archiwów prywatnych, pojedynczych osób, W. Szulakiewicz wskazuje na ważność zespołu akt pod nazwą „Minerwa Polska”, zawierającego dane personalne ok.2800 polskich pracowników nauki związanych z uczelniami wyższymi i innymi placówkami badawczymi.

W zbiorach PAN badacze historii oświaty i edukacji znajdą również archiwalia instytucji i towarzystw naukowych, m.in.: Instytutu Historii PAN, Towarzystwa Naukowego Warszawskiego, Zespołu Badawczego do Dziejów Oświaty w Latkach Okupacji Hitlerowskiej 1939-1945, Komisji Nauk Pedagogicznych czy Zakładu Polskiego Słownika Biograficznego, a także archiwalia redakcji pism i wydawnictw, zjazdów i kongresów naukowych.

Pracę zbiorową pod red. Wł. Szulakiewicz gorąco polecam wszystkim tym, którzy badają i chcą poznać dzieje polskiej edukacji. Autorce

udało się pozyskać wybitnych znawców problematyki historii wychowania, którzy poprzez swoje teksty ukazali istniejące bogactwo i różnorodność źródeł, możliwych i koniecznych w badaniach naukowych.

Biorąc do ręki powyższą pracę jesteśmy mile wprowadzeni w klimat świata archiwaliów i innych źródeł dzięki sugestywnej ilustracji na

okładce, przedstawiającej dzieło J. D. de Heema „Martwa natura z książkami”. Powyższy klimat wzmacniają umieszczone na wewnętrznych stronach okładki aforyzmy sześciu wybranych historyków, pochodzące z pracy A. Łaskiego „O historii: sentencje – myśli – aforyzmy”.

Andrzej Kuztelał

Danuta Koźmian, Janusz Jędrzejewicz polityk i pedagog (1885 - 1951), Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2004, s. 171

We współczesnej polskiej humanistyce uważalny jest wyraźnie kierunek badań biograficznych. Dotyczy to nie tylko oczywistej w tym miejscu historii, ale także psychologii, socjologii, filologii, i oczywiście pedagogiki¹. Przykładem popularności tej formy narracyjnej wśród historyków wychowania jest jedna z najnowszych publikacji Wydawnictwa Naukowego Uniwersytetu Szczecińskiego, praca Danuty Koźmian, „Janusz Jędrzejewicz polityk i pedagog (1885 - 1951)”.

Autorka postawiła przed sobą bardzo ambitne zadanie. Postanowiła bowiem ukazać postać J. Jędrzejewicza jako polityka i pedagoga, przedstawić polską myśl pedagogiczną okresu międzywojennego (w tym powstanie i założenia ideowe grupy sanacyjnej Zrąb, do której Jędrzejewicz należał, a także recepcję ustawy o ustroju szkolnictwa z 11 marca 1932 roku i jej przyjęcie przez organizacje nauczycielskie i partie polityczne), a także zrekonstruować dzieje wychowania państwowego w Polsce od XVI do końca XIX wieku. Ta wielokierunkowość badań została poniekąd podyktowana potrzebą weryfikacji dotychczasowego stanu wiedzy, bo jak zauważyła autorka w „Uwagach wstępnych”, „wiele dotychczasowych prac wymaga głębszego spojrzenia lub nawet rewizji ze strony obecnych badaczy, gdyż pozwoliłoby to na swoiste «przywrócenie godności» potępianym poprzednio pedagogom i politykom oraz na ponowne zweryfikowanie oceny ich poglądów i działalności”². Do takich postaci J. Jędrzejewicz właśnie przez długie lata należał. I to pomimo faktu, iż należał do najwybitniej-

szych i najciekawszych postaci okresu Drugiej Rzeczypospolitej. Dla przypomnienia dodać może warto, że był on legionistą Piłsudskiego, nauczycielem, politykiem i ministrem wyznań religijnych i oświecenia publicznego, publicystą, i w końcu także autorem reformy szkolnictwa polskiego w latach trzydziestych. Zjadliwość historii polega na tym, że sam Jędrzejewicz długo pozostawał w cieniu owej reformy, która przestąpiła postać swego twórcy. Bo jak dotąd jego życie i działalność na innych polach nie kusila historyków wychowania, mimo iż badawczo były bardzo atrakcyjne, bo obejmowały one kilka epok historycznych (okres niewoli narodowej, I wojna światowa, II RP, II wojna światowa, okres powojenny).

D. Koźmian, autorka kilku innych prac o charakterze biograficznym (np. poświęconych H. Rowidowi, F. W. Foersterowi i in.), przyjęła, iż prezentowana praca winna mieć charakter historyczno-pedagogiczny o układzie chronologiczno-problemowym. W badaniach swych oparła się na źródłach archiwalnych i drukowanych, znajdujących się w Bibliotece Narodowej, Bibliotece Głównej Uniwersytetu im. A. Mickiewicza w Poznaniu, Wojewódzkiej Bibliotece Pedagogicznej im. H. Radlińskiej w Szczecinie, Książnicy Szczecińskiej i Bibliotece Głównej Uniwersytetu Szczecińskiego. Autorka przeprowadziła także kwerendę prasową, wykorzystała bowiem część prasy pedagogicznej okresu międzywojennego: „Głos Nauczycielski”, „Kwartalnik Pedagogiczny”, „Muzeum”, „Oświatę i Wychowanie”. Specjalne miejsce znalazło czasopismo o charakterze społecznym „Zrąb”. Przędzającymi jednak źród-

